

Cahiliye Dönemi Nesri*

TAHA HUSEYİN
ÇEVİREN: CELAETTİN DİVLEKÇİ
ARŞ. GÖR., ANKARA Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
e-posta: cdivlekci@hotmail.com

1. *Nesrin Ortaya Çıkışı*: Bu konuda da kadim ulema ve kadim taraftarlarının nazariyesinin değişmesini kaçınılmaz olarak görüyoruz. Gerek kadim ulema olsun gerekse günümüzdeki kadim taraftarları olsun, şu konuda hem fikirdirler: Arapların Cahiliye döneminde bir nesirleri vardı ve nesir şiirden önce mevcuttu, üstelik şiirden daha çok ve boldu. Fakat raviler, şiir ezberlerine kıyasla, kayda değer miktarda nesir ezberlememişlerdi. Bunun sebebi ise; nesrin, şiirin ezber ve rivayetine yardımcı olan vezin ve kafiye unsurlarından mahrum olmuş olmasıdır.

Kadim ulema, şiirle nesri, hangisinin daha üstün olduğunu ortaya koymak için bu şekilde karşılaştırmıştır. Mesela İbn Raşık ve emsali bu tür bir karşılaştırmaya gitmişlerdir. Vezin ve kafiye gibi unsurlar sayesinde şiirin gerdanlıkta dizilmiş incilere benzemesinden, öte yandan nesrin ise dağınık incilere benzemesinden dolayı alimler şiiri nesre tercih etmişlerdir. Şiiri tercih etmişlerdir çünkü şair şiirini ayakta inşâ eder, öte yandan nâsir nesrini, sadece hutbe vs.lerde ayakta inşâ eder.

Fakat bu nazariye kendi içinde bile doğru değildir. Her şeyden önce, edebiyat tarihçilerinin, *nesirden* ve *şiirden* ne anladıkları hususunda görüş birliğine varılması gerekir. Eğer, veznin dizmediği her söz nesir olarak anlaşılacaksa, kuşkusuz Cahiliye Araplarının geçmişi uzun asırlara dayanan bir nesri vardır. Araplar, kendilerini şarkı söylemeye, şiir yazmaya yönelten

* Bu çeviri, Tâha Huseyn'in "*fi's-Şiiri'l-Cahilî*" adlı eserine yönelik ciddi tepkiler gelmesi üzerine, eserinde bazı değişiklikler; ilave ve çıkartmalar yapmak suretiyle yeniden kaleme almış olduğu "*fi'l-Edebi'l-Cahilî*" eserinin, "Cahiliye Nesri" başlıklı bölümünün çevirisidir. (*fi'l-Edebi'l-Cahilî*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1927, s. 325-332.) Yazarın, Türkçe ye tercüme edilen "*fi's-Şiiri'l-Cahilî*" adlı eserinde çevirmiş olduğumuz bu bölüm bulunmamaktadır.

sanatsal duygu ortaya çıkmazdan önce de, birbirlerine işaret, kelime ve veciz cümlelerle hitap ediyorlardı. Fakat bu tür bir nesir, dille, psikolojiyle ilgilenenlerin ilgi alanına girse de, edebiyat tarihiyle uğraşanların ilgi alanına girmez. İnsanların gündelik hayattaki konuşmaları ve sıradan ihtiyaçlarıyla ilgilenen bir edebiyat tarihçisi hakkında ne düşünülebilir?

Edebiyat tarihçisinin kast ettiği nesir, edebî sayılabilecek, sanat denilebilecek, estetik yönleri olan, etkilemek gibi bir amaca sahip, sahibinin özel bir itina gösterdiği; karşı tarafı, üzerinde düşünmeye sevk etmesi istenilen sözdür. Tıpkı şairin şiiriyle amaçladığı ve karşı taraf üzerinde etki bırakmaya çalıştığı gibi.

Nesirden bunu anladığımızda – ki edebiyat tarihinde bunun dışında bir şekilde anlaşılması uygun olmaz- Arap Toplumunda nesrin, tarih bakımından şiire göre daha yeni olduğunda kuşku yoktur.

Şu sebeple ki; Arap toplumu ilk ortaya çıktığında, şiiri, nesri, ilmi ve edebiyatıyla ortaya çıkmış, diğer toplumlara nispetle ayrıcalıklı bir toplum değildi. O da diğerleri gibi bütün milletlerin hayatına hakim olan toplumsal düzene göre doğmuş, serpişmiş ve gelişmiştir.

Biz şiirin nesirden daha eski olduğunu ve sanatın sözdeki ilk tezahürü olduğunu, çünkü his, duygu ve hayalle ilişkili olduğunu ve bu melekelerin hemen hemen fert ve toplumda birlikte ortaya çıktığını biliyoruz. Öyleyse şiir insan hayatından, tıpkı güneşten ışığın, çiçekten kokunun çıkması gibi ortaya çıkmıştır. Nesir ise aklın dili, düşüncenin tezahür ettiği alandır. İradenin ve düşüncenin nesirdeki etkisi, şiirde olduğundan çok daha büyüktür. Nesrin geç ortaya çıkması ve şiirin ihtiyaç duymadığı başka tabii ve toplumsal duygularla ilintili olması garip karşılanmamalıdır.

Şiirin nesirden önce veya şiirle birlikte ortaya çıktığı eski ya da yeni bir millet bilmiyoruz. Genel olarak edebiyat tarihinde bildiğimiz; milletler önce şiirden nasiplerini almışlar ve nesirden tamamen habersiz bir şekilde, şiirin zamanla geliştiği, dönüştüğü, uzun asırlar geçirmişlerdir. Yunan, Roma ve Batılı milletlerdeki durum araştırıldığı zaman görülecektir ki, bu milletlerin tamamı, nesri tanımadan uzun zaman önce şarkı söylemiş, nazım söylemiştir. Bu durum günümüzde az gelişmiş topluluk ve ortamlarda da görülebilir. Vahşi yahut ilkel toplulukların, nesirden nasipleri olmadıkları halde, şarkı söyleyip, şiir söylediklerini görmek mümkündür. Hatta bizzat Mısır'da cahil kesimin çoğunlukta olduğu bölgelerde, halk dilinde şiirler söylendiğini fakat az ya da çok eğitim alma durumu hariç, bu kesimin nesri tanımadığı görülecektir.

Öyleyse tarih bakımından nesir şiire kıyasla, yenidir. Nesir, genellikle adına akıl dediğimiz düşünme melekesi toplumda ortaya çıkıp güçlendi-

ğinde ve adına yazı dediğimiz toplumsal olgu ortaya çıkıp yaygınlaştığında, ortaya çıkar ve güçlenir. Buna göre akıl, düşünür, düşünce üretir ve düşüncesini beyan etmek ister. Yazı da ona bu düşündüklerini kayıt altına alıp, insanlara beyan etme imkanı sunar. Akıl dediğimiz bu düşünme melekisinin izlerinin, nesirde ortaya çıkmazdan önce şiirde ortaya çıkması gerekir. Nihayet şiir vezniyle, kafiyesiyle aklın ürettiği düşünce için yetersiz kalınca, akıl amaçlarını ifade etmek için, vezin, kafiye, özel dil ve hayal gibi şiire özgü kayıtlardan kurtulma gereğini duyar. Aklın gereksinim duyduğu bu ihtiyaç karşısında şiirin yetersiz kalması, nesri ortaya çıkartmıştır. Akıl insanlarla konuşmak için, konuşma dili ve üslûbuna ihtiyaç duyar. Sonra akıl bu dil ve üslûbu işleyerek, geliştirerek devam eder. Böylece, ne şiir ne de konuşma dili, ikisinin ortası yeni bir sanat ortaya çıkar. Bu sanat, aklın güçlenmesi, rafine hale gelmesine bağlı olarak, oluşumu tamamlanuncaya kadar yavaş yavaş güçlenir. Böylece ortaya, tarih dili, felsefe dili, din dili, kısaca edebiyatın katıksız bir tezahürü ortaya çıkmış olur.

2. *Cahiliye Nesri Karşısındaki Tavrımız*: Bu nazariye ışığında Cahiliye Araplarında nesrin tarihini aramak istediğimizde, değerli bir şey bulmamız – imkansız olmasa da- gerçekten çok zordur. Şöyle ki Cahiliye nesri karşısında da Cahiliye şiiri karşısında göstermiş olduğumuz tavrı/ duruşu göstermeye mecburuz; Arapları, Güney Arapları ve Kuzey Arapları şeklinde iki kısma ayıracağız. Güney Araplarına isnat edilen İslam öncesi nesri tereddütsüz reddediyoruz. Çünkü kendilerine nispet edilen nesir de şiir gibi, bilmedikleri bir dil ile, Kureyş lehçesiyle rivayet edilmiştir. Dolayısıyla doğru olmaması gerekir.

Durum nesirde, şiirde olduğundan daha bârizdir. Çünkü bu insanların yazıda kullandıkları meşhur bir dilleri ve o dilde geriye bıraktıkları; okuyup inceleyebileceğimiz, kendilerinden sanatsal kurallar çıkartabileceğimiz bir takım mensur metinleri vardır. İlginç olanı bunlardan birisi doğal dillerinde, diğeri bilmedikleri, tanımadıkları bir dilde olmak üzere iki türlü nesirleri vardır. Garip olanı, bize Kureyş lehçesiyle yazılmış olan tek bir metin bırakmamış olmalarıdır. Öyleyse Yemenlilere izafe edilen Cahiliye Dönemine ait nesir (mürsel yahut secili olsun) veya hitabet gibi ne varsa hepsi bize göre merduttur. Ne bir kıymeti vardır ne de sağlıklı kabul edilebilir. Bunlar Cahiliye Edebiyatı incelemesinde serd ettiğimiz sebeplerden dolayı İslam'dan sonra uydurulmuşlardır.

Kuzey Araplarına gelince, şiirleri hakkında göstermiş olduğumuz tutum ne ise, nesirleri hakkında da o olmalı. Rabîa Kabilesine izafe edilen şiirlerin çoğunu reddettiğimiz hatırlanacaktır; el-A'sâ'nın şiirleri gibi daha sonraki asırda ortaya çıkmış olan şiirler konusunda da son derece ihtiyatlı olu-

nacaktır. Bizim, Irak, Bahreyn ve Cezira Araplarından olan Rabîa kabilesine izafe edilen şiirler karşısındaki tavrımız/duruşumuz; hepsini reddetmek, neredeyse hiçbir şey kabul etmemek şeklindedir. Bu durumda geriye sadece Mudarlılar kalıyor. Cahiliyedeki Mudar şiirinin ne derece sağlıklı olup olmadığını ortaya koyabileceğimiz kriterler aradığımızı belirtmiştik. Bize öyle geliyor ki, bu ölçütlerden dolayı bir dereceye kadar muvaffak olduk. Fakat Mudar'ın nesri konusundaki durum, şiirinde olduğundan daha zordur. Milletlerin şiir söylemek için medeniyetlerden çok fazla nasiplenmelerine ihtiyaç yoktur. Aynı şekilde, şiir söylemek için yazıya da ihtiyaçları yoktur.

Mudarlıların İslam'dan önce yerleşik hayata geçtiklerinde, bedeviliklerine ve medeniyetten nasiplerinin az olmasına rağmen şiir söylediklerine dair kabulümüz nasıl doğruysa, kendilerine izafe edilen nesir konusunda tereddüt etmemiz de aynı şekilde hakkımızdır. Çünkü, Mudarlıların Cahiliye Dönemi medeniyetlerinin tarihini ve akli tekamüllerinin tarihini tanımaya ihtiyacımız var. Açıkçası onlara izafe edilen şiir, bizim için bir şeyi temsil etmiyor. Yazının bu kabilede ne zaman yayıldığını bilemiyoruz. Elimizde, İslam'dan önce yazılmış, içinde Mudarlılara ait bir metin bulunan tek bir eser bulunmamaktadır. Şiirde az da olsa rivayete güvenmemiz doğru olsa da, nesir konusunda tek başına rivayete güvenmenin ilmi araştırmalarda bir değeri yoktur. Öyleyse, kendilerine nispet edilen şiirin bir kısmını kabul ederken, yine kendilerine izafe edilen İslam öncesi bu büyük nesri reddetmek zorundayız.

3. *Cahiliye Nesri Formları*: Bununla birlikte Arap Edebiyat Tarihine dair her şey, Mudarlıların bir tür nesri olduğunu, hatta İslam'dan önce kayda değer denilebilecek rafinelğe ulaşmış bir nesirleri olduğunu göstermektedir. Cahiliye şiiri konusunda, düşünce ve fikre dair izler olan, yapısı sağlam, kusursuz bir halde olduğunu söyleyemeyiz. Bu konuda ikna olmak için, Züheyr, Nabiğa ve Hutaya'nın şiirlerine bakmamız yeterli olacaktır. Bu kabile, Mekke, Tayif ve Medine gibi şehirlerde kayda değer ölçüde medeniyetten nasiplerini almışlar; ticari ve iktisadi amaçları için yazıyı da kullanmışlardır. Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsi Farslılarla küçümsenemeyecek ölçüde iletişim içindeydiler. Bütün bu hususların kendilerini önce tefekkür ve düşünceye daha sonra yazıya ve nesri keşfe yöneltmiş olması makul gözükmektedir. Kendilerinin bilgi, daha önceki kavimlerin haberleri ve başka toplulukların durumlarına dair malumatları vardı. Bu arada yıldız, tıp vs. gibi çeşitli sanatları da vardı. Bütün bunlar bir nesirleri olması için yeterlidir. Kendilerine nispet edilen nesri reddederken, nesri bütün bütün bilmediklerini, sadece İslam'dan sonra öğrendiklerini iddia etmiyoruz. Bi-

zim iddiamız, bunların nesirleri vardı fakat kesin ya da tercih edilebilir ilmî bir yolla bize ulaşmamıştır.

Kisrâ'ya gönderilen Arap heyetlerine nispet edilen hutbeler, kahinlere nispet edilen secili sözler, öte yandan Kus b. Sâide'ye isnat edilen hutbe, Arapların hakîm ve ileri gelenlerine izafe edilen hikmet ve tavsiyelerin ne olduğu sorulursa? Şöyle deriz: Bunları tereddütsüz reddediyoruz. Çünkü bunların tamamı İslamî Döneme aittir. Bunların büyük çoğunluğu, Cahiliye şiiri hangi sebeplerden dolayı uydurulmuşsa, o sebeplerden dolayı, hicri II.inci ve III.üncü asırlarda uydurulmuştur.

Cahiliye dönemi Araplarına izafe edilen nesirden çıkartabileceğimiz tek bir şey vardır. O da bu nesrin az veya çok Arapların Cahiliye Dönemi nesrinin taklidi olması ve böylece bizim için bu dönem nesrinin, metnini değil, bir tür fotoğrafını muhafaza etmiş olma ihtimalidir.

Büyük bir ihtimalle miladi VI. Asır, Mudarlıların yabancı topluluklarla iletişim kurduğuna ve medeniyet vasıtalarına dair bir şeyler aldıklarına; Yemenlilerden yahut Süryânî Nebâtîlerden yazıyı aldıklarına, genel anlamda medeni hayattan etkilendiklerine şahit olmuştur. Bunun sonucu olarak da, şiir kayıtlarından tamamen değil, kısmen kurtulmuş, mesela vezni devam ettirememiş, sadece kafiyeyi bir yere kadar devam ettirmiştir. Böylece sanat değeri olan bazı nutuk ve mektuplarda benimsedikleri *secî* ortaya çıkmıştır. Yazıyı sıradan sanatsal ihtiyaçlarında kullandıklarında ise kendilerini sınırladıklarını zannetmiyoruz. O zaman iki tür nesirleri vardır. Biri: Şiirin kayıtlarından kurtulamamış sanat değeri olan nesir. Diğeri: konuşma diline dayanan sıradan nesir.

Bu nesre dair elimize bir miktar örnek ulaşmış olsaydı, Arap nesir tarihini sağlam bir esas üzerinden değerlendirebilirdi, Arapların şiir kayıtlarından nasıl kurtulduklarını ve bunun boyutunu; nesrin Emevi ve Abbâsiler dönemlerinde gördüğümüz şekline gelinceye kadarki süreçte ne tür aşamalardan geçtiğini öğrenebilmiş olurduk. Fakat bu metinlere dair elimize bir şey ulaşmamıştır.

Arap nesrinin doğru tarihini incelemek isteyenler, bu tarihi Cahiliye nesri diye bir nesre değil de sadece Kuran'a götürmek zorundadırlar. Kuran'ın Araplar'ın ruh dünyasındaki tesirinin ne boyutta olduğunu; Kuran'ın yazar, müzakereci, hatip ve şairler tarafından örnek olarak benimsenen ideal bir örnek haline geldiğini biliyoruz. Şu kadar var ki şairler, tevarüs ettikleri şiir geleneklerini muhafaza ediyorlardı ve görüldüğü kadarıyla ellerinde, etkilendikleri ve mukayese ettikleri Cahiliye şiiri örnekleri de vardı. Anlaşıldığı kadarıyla, hatiplerin hitabet gelenekleri, müzakerecilerin müzakere gelenekleri bulunmaktaydı, kuşkusuz hayatın Cahiliye Dönemi ile İslam Döne-

mi arasındaki akışı, bağlantısı kesintiye uğramamıştı. Yine anlaşıldığı kadarıyla, Kuran'dan, Peygamber'in hadislerinden ve Halifelerin konuşmalarından ve hutbelerinden fark ettiğimiz kadarıyla, aynı şekilde nesre dair bir takım gelenekleri de vardı. Fakat nesrin durumu, görüldüğü üzere şiir gibi değil, elimizde Cahiliye asrına dair şiir örnekleri var, ama bir tane olsun elimizde bu asra ait nesir örneği bulunmamaktadır.

Ata sözleri

“Ya ata sözleri?” denilirse. Bu konuda da aynı görüşteyim. Azımsanamayacak bir miktardaki Ata sözünün Cahiliye Dönemine ait olabileceğini kabul ediyorum. Fakat bunların tahkiki kolay bir şey değildir. Ata sözleri, tabiatları gereği karmaşık, değişim geçirmiş bir halk edebiyatıdır. Bunlar, dil incelemelerinde, kısa cümlelerin incelenmesinde ve nasıl meydana geldiğini incelemek konusunda olduğu gibi, özel bir tür olarak toplumların lafız ve anlam oyunlarını araştırmak konusunda da ölçüt olarak alınabilirler. Ama bütün bunlar başka, sanat değeri olan nesir daha başka bir şeydir.

İşin garibi Cahiliye Araplarına nispet edilen nesrin bozulma ve uydurmadan nasibi, Cahiliye şiirinin nasibi gibidir. Ortada, Kus b. Sâide'ye nispet edilen nesirde olduğu gibi, yumuşak ve basit olarak bilinen bir nesir var. Diğer tarafta, Eksem b. Sayfî'ye izafe edilende olduğu gibi, sert ve sıkı bir nesir de var. Cahiliye nâsirlerinin hayatı da şairlerinin ki gibi karışıktır. Kus b. Sâide kimine göre, yedi asır yaşamış, kimine göre üç, kimine göre de iki buçuk... Bu sonuncusu da mutedil müelliflerin, en asgarisi şeklinde üzerinde ittifak ettikleri görüştür. Eksem b. Sayfî muammerûndandır. Zül'Üsbü'el-Udvânî'nin hayatı garabetlerle doludur. Nesrin bu bozukluğu ve karışıklığı, nâsirlerin hayatları ve hayatlarındaki karışıklıkla karşılaştırıldığı zaman, tereddütsüz bizim geldiğimiz noktaya gelinecektir.

Hitabet

“Peki hitabeti ne yapacaksın? Araplar içinde ağzı laf yapan hatipler olduğu konusunda fikir birliği olduğu halde, İslam öncesi Arapların hatip olmadığını mı söyleyeceksin?” denilirse. İslam öncesi Arapların hatip olduklarını inkar etmiyorum. Fakat hitabetlerinin zengin bir hitabet olmadığı konusunda da hiçbir kuşku yok. Arap hitabeti katıksız İslamî bir sanattır. Hitabet, öyle milletlerden kendiliğinden doğu veren, fertlerin kendisi için ilgilendiği, tabii sanatlardan değildir. Hitabet, belirli bir hayat türüne uygun toplumsal bir olgudur. Arapların İslam öncesi sosyal hayatı, hiçbir şekilde güçlü, seçkin bir hitabeti gerektirmiyordu. Medeniyet merkezleri, ticaret, mal ve ekonomi merkezleriydi. O dönemde siyasi hayatın hatırı sayılır bir

önemi olduğu da söylenemezdi. Dini hayatları da öyle Hıristiyan ve Müslümanların alışkın olduğu türden, hutbe iradına ihtiyaç gösterecek, fonksiyonel güçlü bir hayat değildi.

Çöl ahalisi, savaş, baskın ve düşmanlık içindeydiler. Bu durum, diyalog ve tartışmayı gündeme getirir, ama hitabete zemin hazırlamaz. Hitabet, istikrara, sebata ve kompleks şehirli bir hayata dayanma ihtiyacı duyar. Mesela Yunan'da, ne krallar döneminde, ne ilkel dönemde, ne de isyan zamanlarında hitabet olmuştur. Yunan hitabeti, ister demokratik olsun ister aristokratik, siyasi hayattan ayrılmayan bir olgudur. Romalılar da ilkel dönemlerinde yahut krallar zamanında ve aristokrat Cumhuriyet zamanında hitabeti bilmiyorlardı. Onlar da ancak siyasi hayatları kompleks hale gelip, hizipsel düşmanlıklar baş gösterince hitabeti tanıdılar. Hitabet Hıristiyan Avrupa'da –kilise hutbelerini istisna edecek olursak- demokratik dönemde; siyasi hayat kompleks hale gelip, halklar siyasi hayata katılınca ortaya çıkmıştır.

Öyleyse Arapların Cahiliye Döneminde üstün bir hitabetlerinin olduğuna inanmak doğru değildir. Hitabet ancak İslam Döneminde ortaya konmuştur. Hitabeti, (mütekamil anlamda) Hz. Peygamber ve halifeler ortaya koymuş ve Müslümanlar arasında siyasi hizipsel husumetler baş gösterince de güçlenmiştir.